

Menhammarsviken sedd med en “syd-länings” ögon

Björn Svensson

En sydsvensk fågelskådare kommer till Mälarsjöarna och letar då upp Menhammarsviken och blir förnöjd. Björn har sedan besökt viken under två decennier. Läs här om hans tankar när det gäller av människan införda växter och djur, om miljöförändring och miljöförstöring och sist men inte minst om hans fågelobservationer vid viken och dess omnejd.

Vad gör en fågelskådare med upptäckarambitioner när han hamnar i en ny miljö? Jo, samlar på sig aktuella topografiska kartblad (det handlar om ett miljöbyte 20 år tillbaka när surfning på Internet ännu var ett okänt begrepp) och letar efter de tätt brun- eller, ännu hellre, blåstreckade ytor som utmärker våtmarker av olika slag. Sådana kartstudier ledde mig sedan i rask takt till att besöka Snorran, Menhammarsviken och Svartsjövikens. Här upptäcktes hyfsade alternativ till Skånes Krankesjö och Vombs ängar och, vad Snorran beträffar, ett mellanting mellan en göl på småländska höglandet och en mindre slättsjö. År 1983 fanns det nämligen tre doppingarter i Snorran: skägg-, svarthake- och smådopping. Men denna korta uppsats skall handla om Menhammarsviken.

Menhammarsviken, eller Skytteholm, som det står i mina anteckningsböcker, var uppenbarligen en bra fågelokal. Någon hade redan satt upp ett fågeltorn och lagt ut en obsbok. Boken hade legat i brevlådan några år och åtskilliga anteckningar hade hunnit samlas. Bortsett från exotiska besökare, typ struts och skedstork, innehöll boken uppgifter om fåglar som är typiska för svenska slättsjöar. Det framgick emellertid också att variationen av gästande vår- och höststräckare var imponerande stor, med många arter som jag bara sällsynt hade stött på i sydvästra Sverige. Dit hörde videsparv, lappsparr, och blåhake. Det blev många turer ut till Skytteholm de när-

maste åren. Lappsparr fick jag se där och blåhaken var pålitlig på sydsträcket i månadsskiftet augusti-september.

Jag tog för vana att tillbringa någon timme i tornet åtminstone varje vecka under den isfria tiden på året – med avbrott för ölandsvistelse under juli. Bortsett från att regelbundna besök vid våtmarkslokaler då och då brukar bjuda på rariteter, så är det fascinerande att följa de dynamiska förändringarna på vattenlokaler under året. När vakar börjar bildas landar de första ändarna; de som dyker och lever av fisk eller botten-djur. I Menhammarsviken kan man fortfarande se alla tre skrakarna samtidigt, något man numera annars bara gör vid kusten eller i Norrland. När det öppna vattnet har nått vasskanten är det dags för sothöna och alla simänderna att anlända eller passera på flyttning. Skäggdoppingen anländer i slutet av mars och vikens häckningsbestånd om drygt 10-talet par brukar vara fulltaligt inom loppet av en vecka. Av simänder är det gräsand och kricka som säkert häckar; möjligen ytterligare någon art ibland. Övriga arter ses emellertid åtminstone någon period varje år. Talrikast är bläsanden, som på våren har sin topp i mitten av april med ett 20-tal individer. På hösten uppträder den emellertid i stort antal med en successiv ökning från slutet av augusti och med enstaka exemplar kvar ända in i december vissa år.

Foto Jan Sondell

Vaggflocken vilar ut efter nattens födosök

Maximum, som inte sällan överstiger 200 individer, inträffar någon vecka in i oktober. Antagligen är det vattenpesten som utgör föda för bläsanden, men när den vintertid drar sig ut till kusten lever den av ålgräs.

Vattenpesten i Mälaren förtjänar ett särskilt kapitel. Det är en ursprungligen nord-amerikansk art som spritts över en stor del av världen. I Mälaren började den uppträda för ca 100 år sedan och har sedan dess kommit att bli den dominerande vattenväxten i sjön. Uppenbarligen har dess etablering inte enbart varit till nackdel. Den är alltså andföda, men utgör också mat för knölsvanar. På våren tillåter inte de starkt revirhävande svanarna (åtminstone tre par häckar i viken) intrång från utbölingar, men på hösten kan ansamlingarna av knölsvan vara imponerande med flockar på över hundra individer. Så sent (!) som 2 januari 2004 låg det 70 knölsvanar i en vak utanför Menhammar. Vattenpesten har tydligtvis särskilt goda betingelser i Menhammarsviken och på sensommaren bildar bestånden riktiga holmar i vattenytan. Jag räknade över 300 tofsvipor på en sådan holme i slutet av augusti 1991 och fortfarande i mitten av oktober var där 200 vipor kvar. Vipan är ingen gräsätare, så tydligtvis är vattenpesten också en god miljö för vatteninsekter. Åtskilliga andra vadare vandrade också omkring på vattenpesten: grönbena, skogssnäppa, gluttsnäppa, brushane, mosnäppa av vad jag minns nu.

Vattenpesten är inte den enda exotiska arten i Mälaren. Där finns bl. a. också täta bestånd av vandrarmusslan, denna gång en art som invaderat oss från öster. Vandarmusslan har under de sista

decennierna också följt med ballastvatten till Amerikas Stora Sjöar, från vilka den nu gör sitt bästa att erövra kontinenten. Jag nämner detta eftersom musslan just i de Stora Sjöarna har omskapat hela ekosystemet. Flera av sjöarna tenderade tidigare, precis som Mälaren, att bli övergödda med algblooming och dåligt siktdjup som följd. Vandarmusslan ändrade radikalt på denna utveckling. Den filtrerade raskt bort växtplankterna. Siktdjupet ökade och dykänderna, främst större bergand (Greater Scaup), kunde plötsligt se att botten var täckt av begärlig musselföda. Det har medfört helt nya flyttningssvanor hos dessa änder. I Mälaren har denna effekt tydligt utbelevit. Bergänder uppträder bara tillfälligt i Menhammarsviken. Däremot är viggen talrik på hösten med flockar på över 100 ex under oktober. Även viggen äter vandarmusslor. Frågan är hur fågellivet i Mälaren hade sett ut om vi förskonats från främmande arter?

När jag nu ändå är inne på miljöstörningar, så måste jag också något beröra de mänskliga aktiviteter som påverkar Menhammarsviken. Den mest påtagliga förändringen är förvandlingen av åkermark till golfbana. Under några år efter jordbrukets nedläggning, då fälten invaderades av (o)gräs, och innan de besåddes med grön asfalt, såg Skytteholm ut att kunna bli ett eldorado också för det öppna landskapets fåglar. Tornfalken var då en pålitlig syn hela året och vintertid såg man också fjällvråk. Jordugglor jagade ibland och intrycket är att både kattuggla och hornuggla då var talrikare än de är nu. En envis blåhök höll också till på fälten under något år under denna period.

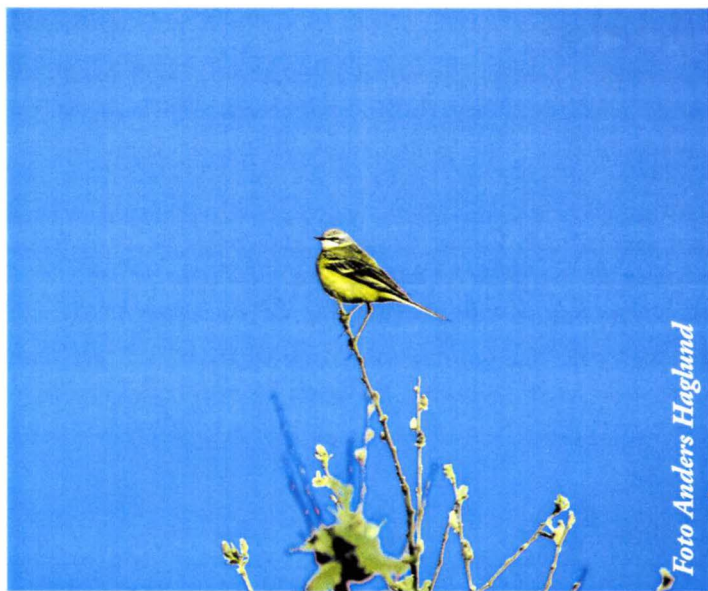

Foto Anders Högland

Gulärlan måste ha betade ängsmarker

Kring viken gick tidigare också betande kor som skapade goda betingelser för gulärlor och ängsbiplärkor. Dessa är nu, när betet upphört, betydligt fåtaligare. Mitt intryck är också att båttrafiken (framför allt fritidsfiske men även vattenskidåkning) har tilltagit och att hänsynen till fågellivet är minimal. Tyvärr brukar sådana störningar också avskräcka naturmänniskor, med en ytterligare försämring som följd när ingen längre står upp till naturens försvar. Detta är ett universellt problem i storstadsområden, men ingalunda ett samordningsproblem som är olösligt. I Englands estuarier är konflikten likartad. Snabbgående båtar stör fåglarna; svallvågor skapar erosion och förstör bon i vasskanten. Åtgärden, när sådana störningar blir tillräckligt svåra, är för det mesta att införa förbudszoner eller andra restriktioner; något som inte fungerar så bra när man inte kan avdela bevakningspersonal. Istället har man i England valt att utnyttja något som skulle kunna kallas naturvårdande ingenjörskonst. Med tjocka, sammankedjade länsor av hopbuntad vass omöjliggör man båttrafik helt nära stranden och åstadkommer dessutom en dämpning av vågsvallet. Vassbuntarna koloniserar dessutom snart av växter och småkryp och kan rent av fungera som häckningsplattformar. Något att praktisera i Menhammarsviken?

En beskrivning av ett ornitologiskt smultronställe fordrar numera också en uppräknings av sällsyntheter som någon gång har siktats på lokalen och kanske också en sammanräkning av sedda arter. Räkneövningen slog jag raskt ur hågen då anteckningsböckernas innehåll var för omfattande och spretigt. Det har emellertid blivit åtskilliga minnesvärda observationer med utrops-tecken här och var i böckerna, t.ex. den livligt spelande mindre sump-hönan som kunde avlyssnas från tornet 27 maj 1992. Över huvud taget är de ljumma försommarkvällarna med gräshoppssångare och kanske trastsångare och med näktergal i bakgrunden, något att minnas,

inte minst för att den förstnämnde numera går mitt öra förbi. Jag minns också flocken med tre dubbelbeckasiner som på sensommaren något år höll till i en kortbetad kohage.

Så något om förändringar. De påtagliga störningarna är redan nämnda, liksom något om vad de kan ha betytt för fågellivet. Det finns också förändringar i fågelfaunan som inte lika tydligt kan kopplas till någon störning. Någon sådan förändring är positiv (ökat antal), men de flesta är negativa och innebär att bestånd minskar. Den positiva förändringen vid viken är skäggmesens etablering i slutet (?) av 1980-talet och rördrommen var under mina första år vid viken nog inte lika frekvent som den är numera. Minskat har definitivt sävsångare och sävsparv gjort; den förra som på 1970-talet såg ut att konkurrera ut rörsångaren i södra Sverige. Hur förklarar man det?

Slutligen en observation från Mäläröarna, som visserligen inte gjordes i Skytteholmsområdet, men som jag bläddrande i anteckningsböckerna plötsligt upptäcker och som inte lär rapporteras på annat sätt. Under skridskofärd för, i skrivande stund, exakt 7 år sedan såg jag och sonen samtidigt en havsörn och en fjälluggla på isen vid farleden väster om Adelsö - mitt livs enda skridskokryss av fjälluggla?